

पन्थ होने दो अपरिचित। प्राण रहने दो अकेला॥

(छायाचित्र - ४ एप्रिल १९७६ दै. लोकमत नागपूरच्या सौजन्याने)

A poem on S.H. RAZA'S [France] Painting while attending his creative demonstration at Kodegaon (Nagpur) in India - 1976

LET THE ROAD BE A STRANGE ONE

"Let the road to be a strange one, and solitary the soul".
This picture's done by Raza, whose touch makes gold.

Darling, let sorrows burn the heart
As bright red incandescent coals
Roast a piece of mutton
Also, may you penetrate soft pleasures
As one embraces tightly
A naked willing earth
This is how the black
Should relish the white.
And green flesh should have
A link as of flesh
With aged tawny hay
And the seawaves shouldn't wonder, my dear,
At this either.

How can you change the whore complexion
Into a turmeric yellow?
When the sun drops into the frozen vale
The sky gets bejewelled.
So my dear,
Promptly get all your skin done over
With any henna that comes to hand.
And girls, may each one of you bathe herself
(Knowing you are your God)
Riotously in colours.
Let this ecstasy thrill the body and fill the sky
Right upto the remote houses of sun and moon
And upto the beyond
Where, saturated with colours,
The Soul dwells alone

(Translated by - Om Biyani)

Sudhakar Gaidhani

57-A, Tapowan Complex
Nagpur - 440025 (India)
Mobile - 09822695736

पन्थ होने दो अपरिचित ।

(रझांचे रंगनृत्य पाहून स्फुरलेली कविता)

'पन्थ होने दो अपरिचित। प्राण रहने दो अकेला'
ये चित्र निकालनेवाला रझा बडा लगेजी अलबेला
ओतून घेतोय् सूर्य स्वतःला निळ्याशार कॅनव्हॉसवर
धगधगत्या रक्तलाल आगीवर
मटन भाजून काढावे तसे होणे काळजाचे दुःख सखे
अन् नग्न मोकळ्या सृष्टीला गच्च आलिंगावे
तितकी भेदावी मुलायम सुखे

इतके भोगून घ्यायचे असते काळ्याने पांढऱ्याशी
आणि हिर्व्या देहाचे म्हाताऱ्या पिंगट गवताशी नाते असावे
याचेही समुद्री लाटांना नवल नसावे प्रिये गं

पिवळ्या हळदीच्या गिलाव्यात कसे गाळावे रांडपण पोरी
सूर्य बर्फात कलंडताना रंग नभाचे होती मे चांदतारी

बाई मे कोणत्याही मेंदीने देह सारा घ्यावा,
उभ्या-उभ्या गोंदूनी
आणि फगव्यातल्या रंगावाणी उधळून घ्यावे
प्रत्येकीने स्वतःला - खुदाला, देहभर-आकाशभर
वरवर खूप वर जिथे चंद्रसूर्याची घरे असतात
तिथे दूरवर, जिथे चिंब रंगात प्राण राहतोय् अकेला!

सुधाकर गायधनी

(प्रकाशित - दै. लोकमत, नागपूर वर्ष १९७६)

←
कवी सुधाकर गायधनी
यांचा सत्कार करताना रझा
सोबत श्री. जयंत हरकरे आणि इतर

→
भूपेंद्र नागपुरेंच्या निवासस्थानी
रझांविषयी गायधनी बोलताना
सोबत जयंत हरकरे,
बी. गोस्वामी, भूपेंद्र नागपुरे

←
नागपूर येथील वस्तुसंग्रहालयाला
रझांची भेट.
सोबत सुधाकर गायधनी, अरुण मोरघडे,
भूपेंद्र नागपुरे, बळवंत घुसे,
डि.के. मनोहर, बी. गोस्वामी

लोकमत

(रविवार, दि. ४ एप्रिल १९७६ नागपूर)

चित्रकार रक्षा मूळचे भार-
तीयच. गेल्या पंधरवीस वर्षा-
ंपासून ते फ्रांसचे नागरिक झाले
आहेत. रक्षा यांचा जन्म मध्यप्रदेशा-
तील नरसिंहपूर जिल्ह्यातील बाव-
रिया या गावी २२ फेब्रुवारी १९२२
रॉबी झाला. त्यांचे वडील शिस्तप्रिय
टॅब फॉरेस्ट ऑफीसर होते, तसेच
ते उच्च - कारसी शाखाचे बंडूत
वाहते होते.

१९२९ साली रक्षा यांनी नाग-
पूरच्या स्कूल ऑफ आर्टमध्ये
प्रवेश घेतला. इथे त्यांना चित्रकार

या लांकांच्या कथांचा कृतज्ञतेने
उल्लेख करतात, हे बोलला बोलला
आपले आक्षेप गुरू बापूसाहेब आठवले
यांच्या प्रेमळ स्मृतींनी गीहवरून
बतात.

फ्रान्स, कॅलकॅर्मीस, कॅनडा,
इटली इ. - दूरदृष्टी
आत्मचरित - रक्षा यांच्या चित्रांचे
प्रदर्शन फ्रान्स, जर्मनी, इटली
कॅनडा इ. देशात यशस्वीरित्या
भारत आहे. इतरवेळी त्यांचे सर्व-
कार कर्तृत्व झाले आणि स्वतंत्र -
भाषितपूर्ण अभिव्यक्तिवादी चित्र-

पॅत्र रक्षा पॅरिस ते नागपूर

महर्षि श्री. बापूसाहेब आठवले यांचे
कलाभंग लाभले आणि रक्षाच्या
चित्रमय जीवनाला यंपुन विलसण
गती आली. १९४३ आणि १९४२ मध्ये
मुंबईला ये. ये. त्या त्यांनी परीक्षा
दिवा. बाबू काळात ते मुंबईत
विचारावले. इथे त्यांनी अतिशय
निकटरीचे - संदर्भितच जीवन अनु-
भवले. इथे त्यांची प्रभावशाली,
ज्योतिषीय धनवादी चित्रे कॅनडा-
वर आली. इथेच १९४२ ची एक
आरक्षजनक घटना त्यांच्या जीव-
नात घडली. यांनी प्रख्यात चित्र-
कार आलमेलकर सुद्धा इथे एका
एक्सप्रेस ब्लॉक स्टोडिओत काम
करित होते. एके दिवशी त्यांनी
रक्षांना सूचना केली की, आर्ट सोसा-
यटी ऑफ इंडियातर्फे मुंबईत एक
चित्र प्रदर्शनी घेण्यात येत आहे तरी,
त्याच स्थानी आरलीही चित्रे ठेवावीत.
तसे रक्षा यांनी प्रेम करून ते काम-
लेल्या अशा दोन बॉटरकर
गॅलरीज प्रदर्शनात ठेवल्या. प्रथम या
चित्रांकडे कुणाचेच असे लक्ष गेलेले
नव्हते, परंतु दुसऱ्या दिवशीच्या
राह्यस्ये ऑफ इंडियामध्ये विख्यात
चित्र समीक्षक श्री. लायडन यांची
समीक्षा प्रसिद्ध झाली, त्यात त्यांनी
"लक्षात भारगोलायक अशी कला
रक्षा यांचीच चित्रे आहेत. इतरांच्या
चित्रात नाविन्य असे म्हणून काहीच
नाही" असे म्हटले. श्री. डिझाले, श्री.
दुसऱ्या दिवशी इलीसिंगर यांनी
रक्षाचा शोध घेतला. भारतर रक्षांची
चित्रे छापून गेली. त्या दिवसापासून
सर्वत्र रक्षांची धर्मा सुरू झाली.

रक्षा उस्ताद एखादा होता की
कधी कधी ते तीन महिन्यात २००
शेकडा इ. चित्रे काढून टाकत. फक्त ते
रीडचे - बडते रीडचे - हे त्यांच्या
जीवनाचे मर्म ठरले. परंतु फ्रान्स
बापूसाहेबांनी त्यांना खरे - सहकार्य
दिले. मुंबईच्या एक्सप्रेस ब्लॉक
स्टोडिओच्या लांकानी. रक्षा आजही

कार म्हणून त्यांच्या नावाचे दुनि-
येच्या इतिहासात नवे एक जोडल्या
गले. १९५५ मध्ये त्यांना फ्रान्स सर-
कारचा सर्वोच्च किट्स अवॉर्ड प्राप्त
झाला. असा अतिशय सन्मानाचा
अवॉर्ड मिळविणारे ते पहिले भार-
तीय चित्रकार आहेत. १९५५ नंतर ते
अभिव्यक्तिवादाकडून रंग-
चित्रकाराकडे वळले. त्यांच्या फ्रान्सोसी
सुविष्ट पत्नी जेन मॅगालीटा बापूसा-
हेबतः एक उत्तम कलावंत असून,
त्या आल्यापासून रक्षाच्या जीवनात
एक नवे रंग आल्यासारखे झाले
आहे. रक्षा आणि मॅगालीटा या दोन
प्रकृती एकजीव झालेल्या आहेत.

रक्षा हे नागपूर
रक्षा नागपूरत आले. येथील
चित्रकार जगतात तीन दिवस नि-
क्षण घेतल्या घरातले. त्यांचे गुरू बापू-

सुधाकर गायधनी

साहेब आठवले यांच्याकडे त्यांचा
सत्कार झाला. त्यावेळी रक्षा यांनी
गुरुवरणी मस्तक ठेवून आपली गुरु-
भक्ति लीनतेने व्यक्त केली. प्रत्येक
इच्छासाठी हे इच्छा होलायने सोडणारे
होते. नंतर दुसऱ्या दिवशी
गोतास्मीच्या प्रेमळ आग्रहातून
रक्षा आपल्या पत्नीसह सोबत गुरू-
द्वेष आठवले. श्री. डिझाले, श्री.
गोतास्मी, सुनील मोरे आणि श्री
एचडी मडजी रक्षाचे जुने मित्र.
चित्रकार श्री गोतास्मी यांच्या कांदे-
मान या गावी निघाली. तिथे या महा-
पुरुषांचा, त्यांच्या मित्रांनी जे सन्मान
केला, ते लोकमतच्या बावकांना
ज्ञातच आहे. रक्षा कांदेगायक अभ्या-
सच आपणाले परंतु नागपूरला पर-
तावेच आहे काही काळ विचरून
गेलं होतं. बाबेजी असे या रक्षाचा
पाहण्यासाठी जमले. होते. चित्रकार
बसंत इंगळे, मनोहर राजवकर, नंद

रंगरेखा सम्राट रक्षा यांचे कवी गायधनी यांच्याशी रंगलेली मुलाखत

ऑर्टिस्ट व फॉरेस्ट ऑफीसर श्री.
भूपेन्द्र, नागपूर हे. कलावंत मुद्दाम
आधीच रक्षाच्या स्वागतासाठी कांदे
गावी येऊन दाखल झाले होते. कांदे
गावच्या वाठकऱ्यांमधील रक्षाला
घटकाभर पांढरंगमय करून टाकले.
आपणास माहित आहे की असेच
एकदा बंदराचा बावसा पांढरंगमय
झाला होता. कलावंतांचा एकच जल्मा
जसता याचा साक्षात्कारी प्रत्यय
यावेळी अनेकदा आला. रक्षा हा माणूस
खरोखर एक दुर्मिळ वीर आहे.
कांदेगाव सोडताना सारे गाव रक्षाचा
सद्गुदित अंतःकरणाने निरोप देत
होते. रक्षा जे-इच्छायेने निरोप घेत
होते.

जसाही एक रक्षा
नागपूर ते कांदेगाव जसा प्रवास
विद्यार्थी चित्रकार श्री. सुनील मोरे
यांच्या आलसाने कारमधून सुरू
होता. श्री. व. मो. रक्षा उभयला
अनपूरक सुनीलची तारीफ करा-
वला विचरले नाहीत. कारण 'स्फुली
हृदय'चा हे सुनीलचे कसब या
उभयतांच्या नवरतून कसे सुटणारे ?
सारांश रक्षासारखा एखादा मोठा
माणूस परंतु जीवनातल्या लहान-
सहान गोष्टींकडे दुर्गुहा तरेकड्याच
तन्मयतेने पाहणारे अनेकदा तन्मयतेने
चित्रकलेकडे, हे वाटून स्पष्ट झाले
नाही काय ?

बालत्वा काळामध्ये रक्षा मध्येच
सांगायचे "बं कळत, ये खुला दृष्टी
हून बहूत पसंद आया." प्रवासात
कोराडी स्टेशन येताच रक्षांनी या
विशेष प्रकल्पाची मोठ्या आत्माने
चौकशी केली.

मधुनच ते साह्याकाळसंध्याची
वाने वाजवचे, जो मी त्यांना प्रवासात
मोठे झिंजा होता. धुनी ही विस्तीर्ण
जगातली एकच अशीच होती. तेव्हा
साहेब रक्षांनी काही आहारी विषयी
जगातली एकच अशीच होती. तेव्हा
साहेब रक्षांनी काही आहारी विषयी
जगातली एकच अशीच होती. तेव्हा
साहेब रक्षांनी काही आहारी विषयी

सायंकाची मागणी करणाऱ्यांना रक्षा
पुरून उरतो. जिचे जीवनाचे प्रसि-
निधित्व होते तिथेच सत्ते दिवने
सुंदरमया साक्षात्कार घडतो. अन्या
नवनव्या प्रयोगांसाठी अनेकदा
किस्के कलावंतांचे आहे तसे इतर-
वस्थासारखे होते. प्रायोगिकता जसाची
म्हणून काहीही करित सुटते असा
त्याचा अर्थ लावला काय ? कल'च्या
निर्मितीबाबतीत डॉ. इकबालचा एक
शेर मला आठवला.

हजारो साल नगिरी अपनी
बेनुरी ये राती है। बडी मुश्किल से
होता है हमनमें दीवार पैदा ॥
मालटमधून रक्षांनी इंटरव्यू
ता. २९ मार्चला मी परत रक्षा
बाबू मालट इंस्टीटूट साचे. ०.३० ता
भेटली. सोबत गोतास्मी होते. मोठ्या
प्रमाने रक्षा यांनी आम्हास रिस्कीव
केले.

श्री- रक्षा साहेब, 'लोकमत'
इलीक लेख, चित्रय दर्शनीने मुझे
कहा है ? कळू या संजरा जिनही
टंग मिनिटस ?

रक्षा- ओ बेश, लॅट अस
स्टार्ट, बट, इट विल बी बॅटर इन,
हीगलस.

मी- बेश बेश, इतिहासातच कला-
प्रेमी उत्पत्ती अर्थकर इ उपपत्तीस
अधिकृत मी. संबंघ मोरे साहेब
बंतात. रक्षांनी प्रसन्नतेने हस्तां-
दलून होते. रक्षा पाहण्याचा श्रीमती
रक्षांना परिचय करून देतात मी
पुनः मूळ साधून-

मी- सो मिस्टर रक्षा साहेब,
जिथे लॅट अस टॅल समर्थीय अवा-
जट दि सक्सेस-ऑफ माडर्न आर्ट.

रक्षा- मुलाढलीचा गोष्टबारा
मराठीत भाषांतरित करून देत आहेत
सुखत प्रयोगात्मक, अतिशय प्र-
योगी चित्रकाराचे काही कल'माली
आवय अंतर्भाव जीवन जीतसच
मोदीमान झाले आहे. कधीकधी हे
दोन झाले ही गती टिपू हाकच नाही.
त्यासाठी चित्रनाची गरज जवळ, घस-

चीय संरक्षणीय. कल'साठी युक्ते
सबब परीस्मृती, प्रकृती आहे. म्हणू-
नये येथील सत्य चित्रकार व अध्या-
सक खरोखरच सुरू संवेदनशील व
प्रौढभासंपुक्त आहे. परंतु कधीकधी
त्यांची बांधू वृत्त न येतल्या
मोठ्याने त्यांचे वेगळे प्रकाशात जावता
खुपसा उशीर होतो आहे.

भारतीय चित्रकारांची
चित्रे जगातील महत्त्वाच्या आर्ट गॅल-
रीत दाखविल्या गेली पाहिजेत.

मी- बेश, जेव्हा तो रक्षा साहेब,
चित्रनिर्मितीच्या प्रेरणासंबंधी थोडे
कृपया सांगल काय ?

रक्षा- दू आर जॅलसो पोट १
त्याचे काय आहे ! माणूस प्राथमिक
अवस्थेतून जसजसा प्रगती करित
जातो तसतसा त्याचा अनुभव प्रगथ
होतो. इथे पुढे समर्थ औप-
न्यकीच्याकडारे कल'च्या रूपाने
साकार होत असते. निर्मितीच्या अव-
स्थेत त्याचे एकाग्रपण त्याला कल'त
जोडून

मी- येतरीन, रक्षा साहेब मी
आपके सभी चित्रांचे [धर्न धुनने
छत्र] अत्यंत प्रभावित हो गेला हं.
जितने मीने बॅले हं. जिस तरह
कभी कभी मीने कवितापर चित्रांचा
जसर होता हं, जसे 'बूड ऑन जे
ब्लॉक कोट' इव पिक्तासोके चित्रका
मुझपर इतना प्रभाव पडा की मीने
संकलनमें ठीक इसी सीकंकी एक
कविता छपी हं. तो क्या आप लोग
भी कवितासे अत्यंत प्रभावित होते
हं ?

रक्षा- दू आर राईट, इट इज
मैंच कुरिय. चित्रकला हो, म्युझिक
हं, या कविता इन सबका प्रेरणा
पैन्ड एकही हं. इसीलये एक
दुसर्तेका एक दुसर्ते पर असर आही जाता
हं. आप रीड कॅची आजमी जॅण्ड
अदर पोटस ऑफ्सो. शेनटी पुनः
कल'च्या निर्मिती अवस्थेतील
प्रोचवेसंयकी. बोलताना रक्षा बोल-
लागला " This line is almost
like a prayer of an artist
where he discuss to be alone
and search his own path "

आज मुलाढलीची बंड संपत येते.
रक्षा लोकमत कावाबची उत्सुकता
झालस. कळायली त्यांचा पता नसे
कल'ने प्रहिर पडले. बालताना मला
एक फॅन म्हूण वाटले
फार नाही, मेळेवर पा
पाहिजे.

S. H. RAZA, 81 AVENUE SECRETAN, 75019 PARIS, FRANCE.

March 6th, 1977

Dear Sudhakar Gaidhani-

I haven't been able to write, but the memories of my visit to Kodagachan + the affection of you all are deep down in my heart.

There was so much work. Firstly, the Menton Biennale last summer + in November an individual exhibition in STAVANGER in Norway. With age the responsibilities are greater. Besides the impact of the visit to India, inspired new paintings + I worked restlessly. The next showing is in GRENOBLE in the month of October.

Your two letters were duly received by me. I have tried to read your poetry, but my knowledge of Marathi is so scanty. I am trying to brush up my Hindi, but occasions to talk are so rare.

After I left, it seems that there have been many articles in Hindi + Marathi press. I wish I could get a few photo copies, particularly the one after my visit to Kodagachan.

Did you get a calendar # I sent last month from Bombay. This was published after I left. I could not send it to Goswami, as I had lost my India diary with all the addresses. I have just got his address + will write to him soon. देश की वही याद आती है! सब मित्रों को नमस्कार। आपके लिये हमारी शुभकामनाएँ। सलूट - राजा